

POLITISK IDEOLOGI

PRODUKTION, KOMMUNIKATION, APPLIKATION

■ NIKLAS OLSEN

Ideologi hører til den gruppe begreber, der sjældent defineres, men ofte anvendes i vores akademiske og politiske vokabular. Ideologi sættes dagligt i relation til så forskellige sfærer som global og national politik, økonomisk teori, køns- og racerelationer, pædagogik, sport og arkitektur, for blot at nævne et par eksempler, og tildeles desuden et væld af betydninger. For nogen repræsenterer ideologi fordrejede eller tilslørede billeder af virkeligheden, som bør afsløres og afskaffes. For andre er ideologi – forstået som idéer om, hvordan samfundet er indrettet, fungerer og bør se ud – et grundvilkår for menneskelig eksistens, som ikke lader sig udrydde. Hertil skal føjes, at såvel ideologiens afslutning som genkomst med jævne mellemrum annonceres.

Med henblik på at belyse og afklare ideologi-begrebet søger denne artikel at besvare følgende spørgsmål: Hvad er politisk ideologi? Af hvem bliver det produceret? Og hvordan – og med hvilke konsekvenser – bliver det viderekommunikert til og appliceret i samfundet og det politiske liv? Disse spørgsmål står centralt i en række bidrag, som i de seneste årtier har fornyet og udvidet studiet af politisk ideologi i tre væsentlige henseender. For det første: Hvor forskningen tidligere har skildret ideologier som doktriner med en fast kerne og essens, anskues de nu som et sæt af historisk foranderlige begreber og tankemønstre, der kontinuerligt muterer og omformes. For det andet: Hvor produktion af ideologi ofte er blevet tilskrevet få, særligt indflydelsesrige individer, inddrages der nu et større felt af ideologiproducenter, som angiveligt er med til at skabe, viderekommunikere og omformulere ideologisk tankegods. Endelig: Hvor ideologier og deres producenter ofte blev studeret isoleret fra de sammenhænge, de blev skabt og virkede i, relateres idéer nu i langt højere grad til social kontekst, praktisk politik og hverdagsliv. Dette er ikke mindst tilfældet i en række nye studier, der analyserer det 20. århundredes politiske ideologier.

I et forsøg på at introducere og diskutere den nyere forskning i politisk ideologi fokuserer artiklen på temaerne produktion, kommunikation samt applikation og går frem i tre skridt. Først beskrives tre centrale bidrag, der fornyede studiet af politisk ideologi i perioden fra 1960'erne til 1990'erne, og som kom fra den tyske begrebshistoriker Reinhart Koselleck, den britiske politiske idéhistoriker

Quentin Skinner og den britiske politolog Michael Freeden.¹ Fokus er her på disse forskeres forståelse af ideologier som et sæt historisk foranderlige begreber og tankemønstre, der udtrykkes i skiftende sammenhænge og af skiftende aktører.

Dernæst belyses de nævnte temaer med udgangspunkt i to nye bøger, der har lanceret ambitiøse og programmatisk studier af politisk ideologi i det 20. århundrede. Det drejer sig om monografien *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe* af den tyske politiske teoretiker Jan-Werner Müller, og antologien *Political Languages in the Age of Extremes*, der er redigeret af den tyske historiker Willibald Steinmetz.² Fokus lægges på, hvorfor Müller og Steinmetz opfatter det 20. århundrede, som en epoke, der er kendetegnet af særlige dynamikker og karakteristika – herunder en udvidelse af den politisk-ideologiske kampzone – og på hvordan de har fornyet og forenet Kosellecks, Skinners og Freedens tilgange i deres analyser af denne epoke.

Endelig peger artiklens tredje del på en række videre perspektiver og udfordringer, der relaterer sig til studiet af perioden efter 1989. Her vil der blive argumenteret for, at den politisk-ideologiske kampzone tager sig anderledes ud i dag, end det var tilfældet i det 20. århundrede, og at der for at forstå nutidens ideologiske dynamikker er brug for studier af kulturelle udtryk og af en underbelyst gruppe af ideologiproducenter, nemlig de såkaldte 'second hand dealers in ideas'.

Til sammen sigter de tre dele således ikke blot mod at levere et overblik over, hvordan politisk ideologi er blevet studeret i fortiden, men også at skitsere de fremherskende analytiske tendenser i nutiden samt at udstikke perspektiver for den fremtidige forskning.

IDEOLOGI SOM BEGREBER, FORANDRING OG KAMP

Blandt de tre centrale bidragsydere til de sidste årtiers fornyelse af studiet af politisk ideologi er Michael Freeden formentlig mindst kendt i en dansk sammenhæng. Som professor emeritus ved universitetet i Oxford, tidligere leder af Centre

¹ Introduktioner til og tekster af Reinhart Koselleck og Quentin Skinner foreligger på dansk – Reinhart Koselleck: *Begreber, tid og erfaring*, redigeret af Jens Busck, Jeppe Nevers og Niklas Olsen, Hans Reitzel; København 2007; Quentin Skinner: *Politik og historie*, redigeret af Frank Beck Lassen og Mikkel Thorup, Hans Reitzel; København 2009. Én artikel af Michael Freeden foreligger i dansk oversættelse – Michael Freeden: "Liberalisme i en morfologisk optik", i Jeppe Nevers, Niklas Olsen og Casper Sylvest: *Dansk liberalisme i internationalt perspektiv*, Syddansk Universitetsforlag: Odense 2013. Blandt Freedens væsentligste værker hører *The New Liberalism: An Ideology of Social Reform*, Oxford: Clarendon, 1978; *Liberalism Divided: A Study in British Political Thought 1914-1939*, Oxford: Clarendon 1986; *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: Clarendon 1996; *Ideology: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press 2003; *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth Century Progressive Thought*, Princeton, N.J.: Princeton University Press 2005.

² Jan-Werner Müller: *Contesting Democracy: Political Ideologies of Twentieth-Century Europe*, New Haven: Yale University Press 2011; Willibald Steinmetz (red.): *Political Languages in the Age of Extremes*, Oxford: University of Oxford Press 2011.

for Political Ideologies samme sted og stiftende redaktør af tidsskriftet *Journal of Political Ideologies* har han dedikeret sit akademiske liv til forskning i politisk ideologi. Koselleck forbindes primært med studiet af politiske begreber og Skinner med analyser af politisk tænkning. Alligevel sigter deres arbejde, ligesom Freedens, mod at undersøge, hvordan ideologiske begreber og tankemønstre – der relaterer sig til indretningen af det politiske system og samfundet som helhed – er blevet formuleret, retfærdiggjort og forandret. I kort formel kan studiet af politisk ideologi siges at være kendetegnet af denne ambition, og derfor binder jeg i det følgende de tre forskeres arbejde op på dette emne.³

Koselleck, Skinner og Freedens har alle formuleret deres tilgang til feltet i opposition til, hvad de på den ene side beskriver som en bestemt marxistisk tradition for at anskue de herskende tanker som de herskendes tanker og på den anden side som en specifik klassisk idéhistorie, der har fortolket ideologiske udtryk som autonome og evige abstrakter, som af sig selv vandrer rundt og manifesterer sig i historien.⁴ Hvor målet for den klassiske idéhistorie er at bevise og retfærdiggøre eksistensen af grundlæggende og evige værdier, handler det for marxismen om at afdække, hvordan den herskende klasses ideologi fungerer som et magtinstrument, der på tilslørende og harmoniserende vis – og i form af fx moral, religion eller metafysik – fremstiller denne klasses interesser som værende identiske med almene interesser. Endvidere har såvel marxismen som den klassiske idéhistorie en tendens til at tilskrive produktionen af ideologi til en mindre gruppe af antageligvis særdeles indflydelsesrige personer.

I modsætning til marxismen og den klassiske idéhistorie argumenterer Koselleck, Skinner og Freedens for, at alle mennesker producerer og forbruger ideologi gennem hele deres liv. Desuden hævder de, at ideologier er bygget op om politiske begreber, at alle begreber har en historie og dermed er foranderlige, og at der til alle tider foregår en kamp om at definere deres betydning. Endelig anskuer de kampen om at definere ideologiers kernebegreber som en kamp om at definere og legitimere politiske holdninger og handlinger. Heraf følger, at de ikke anser ideologier for at være evige (idéhistorien), forbipasserende (marxismen) eller mono-

³ De følgende sektioner vil introducere – snarere end kontekstualisere og kritisere – de tre forskeres arbejde. For mere kontekstuelle og kritiske perspektiver på Skinner og Koselleck, se bl.a. Kari Palonen: *Die Entzauberung der Begriffe: Das Umschreiben der politischen Begriffe bei Quentin Skinner und Reinhart Koselleck*, Münster: LIT Verlag 2004; Niklas Olsen: *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*, New York: Berghahn Books 2012; James Tully (red.): *Meaning and Context: Quentin Skinner and his Critics*, Princeton, N.J.: Princeton University Press 1988. Lignende diskussioner og studier af Freedens arbejde eksisterer (endnu) ikke.

⁴ De tre forskeres agendaer – og hvordan disse er i opposition til tidligere forskningstraditioner – er bl.a. formuleret i Reinhart Koselleck: "Einleitung," i Otto Brunner, Werner Conze og Reinhart Koselleck: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Bd. 1, Stuttgart: Klett-Cotta 1972, s. XIII-XXVII; Quentin Skinner: "Meaning and Understanding in the History of Ideas", *History and Theory*, no. 1, 1969, s. 3-53; Freedens: *Ideology*.

litiske (såvel idéhistorien som marxismen). I stedet deler de tre forskere den antagelse, at ideologi og ideologisk kamp er et grundvilkår for den menneskelige eksistens; at ideologier udgør en slags mentale kort og orienteringsmønstre, som gør os i stand til at fortolke begivenheder og agere i samfundet.

Der er dog også væsentlige forskelle i Kosellecks, Skinners og Freedens tilgange til studiet af ideologi og begreber. Hos Skinner studeres begrebers forandring gennem analyser af, hvordan historiske agenter – ofte ledende politiske filosoffer som Hobbes og Machiavelli – med skiftende intentioner foretager såkaldte 'retoriske omskrivninger' af begreber og argumenter. Fx har Skinner illustreret, hvordan Lord Bolingbroke og hans støtter i 1700-tallet omskrev begrebet 'opposition' i kampen mod den siddende regering under ledelse af Robert Walpole.⁵ Indtil da blev oppositionelt arbejde anset for at være illoyalt, uansvarlig og umoralsk, men det lykkedes Bolingbroke at udvikle et begreb om den loyale opposition, som er kritisk over for regeringen, men loyal over for regeringsformen, hvormed Bolingbroke kunne angribe regeringen og legitimere egen adfærd. Kort sagt handler det for Skinner om at undersøge en givens teksts intention, legitimeringsstrategi og ideologiske argumentation i lyset af de idéhistoriske sammenhænge i hvilke teksten blev forfattet.

Hos Koselleck studeres ideologi mere strukturelt – ofte med det formål at aflæse hele samfunds overbevisninger i et tidsligt perspektiv – og med fokus på enkelte begreber. Fx viser han i et af sine mest berømte studier, hvordan begrebet 'revolution' i oplysningstiden gik fra at have været forbundet med en form for cirkulation eller en naturlig tilbagevenden til en oprindelig situation til at referere til en forestilling om en grundlæggende og menneskeskabt forandring af samfundets indretning.⁶ På denne baggrund udviklede Koselleck den tidsligt fokuserede modernitetstese, hans arbejde ofte forbindes med. Tesen lyder, at overgangen til moderne tid i europæisk historie er kendetegnet ved, at menneskers forventninger til fremtiden i stigende grad er blevet løsrevet fra erfaringerne af fortiden: Hvor det før-moderne menneske levede med forestillingen om et forestående liv, der i store træk ville forme sig som det forgangne, forestiller det moderne menneske sig, at en ny og anderledes fremtid kan skabes. Senere udviklede Koselleck en række andre teorier om historisk tid, som han også applicerede i sit begrebs-historiske arbejde.

Endelig studerer Freedom temaet ud fra den antagelse, at ideologier forbinder begreber i unikke og komplekse mønstre, som han kalder morfologier.⁷ Fx kon-

⁵ Quentin Skinner: "The Principles and Practices of Opposition: The Case of Bolingbroke versus Walpole", i Neil McKendrick: *Historical Perspectives: Studies in English Thought and Society in Honour of J. H. Plumb*, London: Europa Publications 1974, s. 93-128.

⁶ Reinhart Koselleck: "Historiske kriterier for det moderne revolutionsbegreb", i Reinhart Koselleck: *Begreber, tid og erfaring*, redigeret af Jens Busck, Jeppe Nevers og Niklas Olsen, København: Hans Reitzel 2007, s. 83-104.

⁷ Se først og fremmest Freedom: *Ideology*.

strueres liberalisme, ifølge Freedens, i mønstre, der kombinerer begreberne frihed, individualisme, fremskridt, rationalitet og socialitet. Freedens argumenterer videre for, at der kan eksistere flere varianter af enkelte ideologier, som defineres i deres særlige begrebslige mønstre, og for at identiske begreber kan udgøre fundamentet for mange og forskellige ideologier. Fx har liberalisme og socialisme begge frihed som afsæt og mål. Men hvor frihed i liberal ideologi bliver ledsaget af begrebet individualisme, bliver frihed i socialistisk ideologi fulgt af begrebet kollektivet (eller gruppen). Ifølge Freedens bestemmer de specifikke begrebslige kombinationer og accentueringer betydningen af hver enkelt ideologi. Kort sagt er forskellen mellem de tre, at Skinners perspektiv på ideologisk forandring er retorisk, Kosellecks tids-teoretisk og Freedens morfologisk.⁸

Freedens og Koselleck adskiller sig dog på centrale punkter fra Skinner i studiet af produktion, kommunikation og applikation af ideologi. Hvad angår produktion, medtager både Freedens og Koselleck en større skare af ideologer i deres undersøgelser. Hvor Skinner som nævnt primært interesserer sig for ledende politiske filosoffer, forfølger Freedens og Koselleck i deres analyser i langt højere grad den antagelse, at mange (og i princippet alle) mennesker er med til at producere, kommunikere og applikere politisk ideologi. I deres konkrete undersøgelser fokuserer de ikke blot på en given periodes berømte tænkere, men belyser også bredere diskurser, som fx kommer til udtryk i aviser, tidsskrifter og partiprogrammer, samt konkurrerende politiske lejres forsøg på at erobre ideologier ved at definere deres kernebegreber.

Desuden er der hos Freedens og Koselleck en langt større interesse end hos Skinner for at studere ideologier og begrebers opståen og forandring i deres konkrete social-politiske sammenhænge. Hvor Skinner primært sigter mod at undersøge idéers udvikling i relation til andre idéer ('ideas in context') – og er skeptisk over for analyser af sociale transformationer⁹ – ønsker Freedens og Koselleck altså at belyse de samfundsmæssige og institutionelle sammenhænge, hvori ideologier ifølge dem skabes og får deres betydninger. Koselleck har desuden interesseret sig for, hvilken rolle begreber spiller i politiske institutioners konkrete lovarbejde. I disputatsen *Preußen zwischen Reform und Revolution* (1967) viste han fra et forfatnings- og socialhistorisk perspektiv, hvordan det preussiske bureaukrati i perioden 1789-1848 forsøgte at styre overgangen fra stænder- til borger-samfund. Centralt i denne proces stod en omdefinering af *Bürger*-begrebet, hvis

⁸ For en detaljeret analyse af lighederne og forskellene mellem Koselleck og Skinner, se Palonen: *Die Entzauberung* og Jeppe Nevers: "Til begreberne!: En skitse af to begrebshistoriske analysestrategier", Per H. Hansen, Jeppe Nevers (red.), *Historiefagets teoretiske udfordring*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004, s. 81-105.

⁹ Se fx Quentin Skinner: "Retrospect: Studying rhetoric and conceptual change," I Quentin Skinner: *Visions of Politics, vol. 1: Regarding Method*, Cambridge: Cambridge University Press 2002, s. 177 – "I have no general theory about the mechanisms of social transformation, and I am somewhat suspicious of those who have."

betydning var stærkt omstridt blandt det preussiske samfunds mange interessegrupper.¹⁰

Desuden er der i Freedens og Kosellecks tilgange en større interesse for at studere kommunikation, reception og mutation af ideologier og deres kernebegreber på tværs af geografiske grænser og politiske skel. Denne interesse er også blevet forfulgt af senere udøvere af begrebshistorien som fx Jörn Leonhard, der har analyseret liberalisme-begrebets opkomst og udbredelse i Tyskland, England, Italien og Frankrig i første halvdel af 1800-tallet.¹¹

De analytiske forskelle mellem Freedens, Koselleck og Skinner bunder først og fremmest i forskellige interesser og epistemologiske overbevisninger. Dog ville Skinner pga. sit fokus på den tidligt moderne periode vanskeligt kunne forfølge nogle af de temaer, som Freedens og Koselleck behandler i deres analyser af den moderne periode. Det gælder fx ambitionen om at medtage brede diskurser og et bredt persongalleri, hvilket bedst lader sig gøre i tiden efter 1750, hvor ideologi-produktionen i stigende grad blev 'demokratiseret' – dvs. at langt flere samfundslag tog del i at skabe, præge og kæmpe om samfundets sprog og begreber i en ny og meningsdannende offentlighed, bl.a. bestående af omfattende bog- og tidsskriftstrykkeri.

Der er dog grænser for Kosellecks og Freedens 'demokratisering' af studiet af politisk ideologi, idet deres fokus også ofte er på ledende intellektuelle og politikere. Hertil skal føjes, at Koselleck aldrig adresserede udfordringerne ved at studere den nyeste tid.¹² I hans optik var det 20. århundredes ideologiske univers forbundet til den moderne verdens opkomst og repræsenterede ikke en særskilt epoke med egne karakteristika, som skulle studeres i sin egen ret.

Kosellecks antagelse er imidlertid blevet imødegået af en ny generation af forskere, der argumenterer for, at det 20. århundrede på mange måder repræsenterer en ny og unik politisk-ideologisk tidsalder, og at det kræver nye analytiske tilgange at udforske denne periode. Til disse forskere hører Jan-Werner Müller og Willibald Steinmetz, som i *Contesting Democracy* og *Political Language in the Age of Extremes* har udfoldet to nyskabende og lovende forsøg på at studere det 20. århundredes politiske ideologi fra det 21. århundredes perspektiv.¹³

¹⁰ Reinhart Koselleck: *Preußen zwischen Reform und Revolution: Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart: Ernst Clett 1967.

¹¹ Jörn Leonhard: *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München: Oldenbourg 2001.

¹² Det samme kan siges om Freedens, der i udstrakt grad har beskæftiget sig med det 20. århundrede, men ikke har reflekteret specifikt over udfordringerne ved at udforske denne periode.

¹³ Der eksisterer naturligvis mange studier af det 20. århundredes politiske ideologier, men disse er oftest konciperet uden systematiske overvejelser af, hvordan det 20. århundrede adskiller sig fra tidligere periode, og hvilke metoder der må tages i brug for at studere perioden. Se fx standardværket Terrence Ball, Richard Bellamy (red.): *The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press 2003.

POLITISK IDEOLOGI I DET 20. ÅRHUNDREDE: UDVIDELSE AF KAMPZONEN
 Müller og Steinmetz har på mange måder et ens syn på det 20. århundrede og på, hvordan denne epoke bør studeres. For det første skildrer de begge det 20. århundrede som en periode, hvor politisk ideologi og sprog spillede en exceptionel vigtig rolle, og hvor den politisk-ideologiske kampzone blev udvidet, idet langt flere mennesker var med til at producere, viderekommunikere og applikere ideologi. For det andet udfolder begge en analytisk tilgang, der især er inspireret af Koselleck, men som også inddrager perspektiver fra Skinner og Freedon.

Müllers overordnede mål med *Contesting Democracy* er at skildre de væsentligste europæiske ideologier i Europa fra Første Verdenskrig til den 'postideologiske' tidsalder efter 1989, herunder fascisme, nazisme, marxisme, kommunisme, socialisme, social- og kristendemokratisme samt neoliberalisme. For at kaste nyt lys på disse ideologier udfolder han en analyse af begreber, legitimeringsstrategier, morfologier, institutionelle eksperimenter og et bredt galleri af ideologi-producenter, som tilsammen skal portrættere en række unikke forhold ved det 20. århundrede.

Müllers opfattelse af og tilgang til epoken er indkapslet i det tematiske omdrejningspunkt for *Contesting Democracy*; nemlig en antagelse om, at der i begyndelsen af det 20. århundrede – som en følge af massernes indtog i politik, Første Verdenskrig og de traditionelle magtformers sammenbrud – opstod et behov for at legitimere politisk magt og ideologi på nye, mere eksplicite og omfattende måder. Desuden opstod der en ny praksis for at legitimere social-politisk orden og praksis med reference til demokratibegrebet. Således illustrerer Müller med sin analyse, hvordan stort set alle ideologer efter 1914 var for demokrati – og talte om fx folkestyre, deltagelse og fællesskab – men også, at der herskede stor uenighed om, hvordan de givne demokratier specifikt skulle defineres og udformes. Samtidig var det især indtil 1945 ganske udbredt at være for demokrati og imod parlamentarisme. Fx hævdede den italienske fascistiske filosof Giovanni Gentile i 1930'erne, at "the Fascist state [...] is a people's state, and, as such, the democratic state par excellence", mens Josef Stalin kort tid efter annoncerede, at den sovjetiske forfatning fra 1936 var "the only thoroughly democratic institution in the World."¹⁴ Ifølge Müller er denne legitimering af social-politisk orden med reference til demokratibegrebet et særligt kendetegn for det 20. århundrede, og han forsøger derfor at aflæse periodens ideologiske positioner, kampe og udviklinger med fokus på netop dette begreb.

Müllers begrebshistoriske tilgang er inspireret af Koselleck. I stedet for at udføre et strukturelt studie, der skal aflæse hele samfunds overbevisninger, forsøger Müller imidlertid med inddragelse af Skinner at analysere, hvordan begreber hele tiden er omstridte og omskrives i takt med at historiske aktører gør brug

¹⁴ Müller: *Contesting Democracy*, s. 4 og 84.

af dem i deres ideologiske legitimeringsstrategier. Og snarere end udelukkende at koncentrere sit studie om, hvad der er sagt og gjort med demokrati-begrebet, analyserer Müller – med anknytning til Freedens morfologi-perspektiv – hvordan ideologier i mødet med nye samfundsmæssige udfordringer og sammenhænge løbende forbinder og omformer et helt sæt af visioner og idéer fra mange og forskellige traditioner.¹⁵

Müller illustrerer bl.a. sit morfologi-perspektiv i sin analyse af kristendemokratismen. Heri viser han først, hvordan denne ideologi, der i slutningen af 1800-tallet var stærkt anti-liberal, anti-parlamentaristisk og anti-socialistisk, samtidig med at dens fortalere omfavnede en idé om social harmoni og accepterede arbejdernes økonomiske rettigheder. Dernæst beskriver han, hvordan kristendemokratismen i mellemkrigstiden modificerede sin kritik af den moderne verden og af andre trosretninger end katolicismen og efter 1945 blev gjort kompatibel med økonomisk liberalisme, demokrati og menneskerettigheder. Kristendemokratiets ideologiske mutation var, ifølge Müller, resultatet af skiftende aktørers forsøg på at modificere og omskrive ideologiens grundbegreber med henblik på at løse samfundets vekslende problemer og udfordringer.

Müller viser desuden, hvordan kristendemokratismen efter 1945 spillede en afgørende rolle for det liberale demokratis genkomst i såvel store lande som Tyskland, Italien og Frankrig som på europæisk plan, idet en række prominente kristendemokrater (bl.a. Alcide De Gasperi, Konrad Adenauer og Robert Schuman) var udslagsgivende for skabelsen af det europæiske samarbejde.¹⁶ Müller understreger samtidig, at kristendemokraternes arbejde for at institutionalisere og stabilisere det liberale demokrati i Vesteuropa snarere var drevet af en frygt for pøbelvældets politiske indflydelse end af noble demokratiske idealer. Det var nemlig i et forsøg på at inddæmme pøbelvældet, at de var med til at skabe, hvad der i Müllers øjne udgør fundamentet for efterkrigstidens liberale demokrati; nemlig social velfærd, forfatningsdomstole og andre politiske institutioner, der begrænser magtkoncentrationen og holder den politiske beslutningsproces væk fra folket. Således argumenterer Müller ikke blot for, at ideologier altid muterer og forandrer sig i takt med samtidens udfordringer, men også for at de altid inde-

¹⁵ Müllers analytiske ambition – og hans forsøg på at kombinere Koselleck, Skinner og Freedens – i *Contesting Democracy* er mest udførligt beskrevet i Jan-Werner Müller: "European Intellectual History as Contemporary History", *Journal of Contemporary History*, nr. 46, 2011, s. 574-590. Müller har desuden beskrevet sit syn på begrebshistoriens muligheder og begrænsninger i Jan-Werner Müller: "On Conceptual History", i Darrin M. McMahon and Samuel Moyn (red.): *Rethinking Modern European Intellectual History*, Oxford: Oxford University Press 2014..

¹⁶ Ved siden af sine sproglige analyser arbejder Müller med en idealtypisk liberal-demokratisk 'standardmodel', hvormed han refererer til et forfatningsbaseret parlamentarisk demokrati baseret på *the rule of law*.

holder konkrete løsninger på samfundsproblemer, herunder visioner om institutionelle eksperimenter.

I sit forsøg på at koble ideologier til institutionelle og forfatningsmæssige spørgsmål, ønsker Müller at bryde med den eksisterende forsknings fokus på *high philosophy* og inddrage et større felt og en anden type af ideologiproducenter. Mere præcist ønsker Müller at undersøge "what happens in between more or less academic thought on the one hand and, on the other, the creation (and destruction) of political institutions" – dvs. "the areas where [...] the work of the 'abstract ideologue' and practical experimentation come together".¹⁷ Til dette formål fokuserer Müller på, hvad han kalder *in-between figures*: "[...] statesmen-philosophers, public lawyers, constitutional advisors, the curious and at first sight contradictory phenomenon of 'bureaucrats with visions', philosophers close to political parties and movements, as well as what Friedrich von Hayek once referred to as 'second hand dealers in ideas'."¹⁸ Ifølge Müller var sådanne *in-between figures* stærkt efterspurgt i det 20. århundrede, hvor behovet for at legitimere politisk magt på nye, mere eksplicite og omfattende måder, og for nye institutionelle eksperimenter, var enormt.

I sin analyse inddrager Müller mere end 100 ideologer fra mange forskellige lande, baggrunde og professioner. Nogle hører blandt periodens mest berømte tænkere, fx Max Weber, George Lukács, Antonio Gramsci, Josef Stalin, Carl Schmitt, Jean-Poul Sartre, Friedrich von Hayek, Jürgen Habermas og Michael Foucault, mens andre er mere ukendte, fx John Figgis, Emmanuel Mounier, Guy Debord og Jan Patocka. Ens for dem alle er, at de forsøgte at formulere ideologiske svar på samtidens problemer, som havde implikationer for det politiske system og samfundet som helhed (om Müller med de udvalgte ideologer opfylder sin ambition om at studere *in-between figures* og *second hand dealers in ideas* er en anden sag, som vi skal vende tilbage til).

Müller belyser også en række af periodens tabende ideologer og institutioner. Han argumenterer for, at det for at undgå en ren *Siegersgeschichte* er nødvendigt med et blik på både de vindende og de tabende ideologer – samt på de sammenhænge og udfordringer, som de var rundet af og adresserede. Hans stærkt kontekstuelle analyse undersøger derfor løbende interaktionen mellem de enkelte ideologers livsbaner, ideologiske traditioner samt politiske og institutionelle udviklinger i forsøget på at forstå produktionen, kommunikationen og applikationen af europæisk ideologi i det 20. århundrede. Således udfolder *Contesting Democracy* ikke blot en ideologi-analyse, men også en bredere (og meget rost)

¹⁷ Müller: *Contesting Democracy*, s. 2-3 og 3.

¹⁸ Müller: *Contesting Democracy*, s. 3. Vi skal vende tilbage til betydningen af termen 'second hand dealers in ideas'.

fortælling om Europas nyere historie,¹⁹ som bryder med det hidtidige standardværk på området; Karl Dietrich Brachers *The Age of Ideologies: A History of Political Thought in the Twentieth Century* fra 1985.²⁰

I modsætning til Bracher – der beskriver det 20. århundredes ideologier som passionerede, fanatiske og manipulerende idéer – argumenterer Müller for, at periodens aktører anså ideologierne, og de politiske institutioner, der blev opbygget og forsvaret med reference til disse ideologier, som værende reelle svar på datidens problemer.²¹ Ud fra et lignende udgangspunkt ønsker Willibald Steinmetz ligeledes at tage udgangspunkt i de samtidige aktørers ideologiske holdninger, visioner og bestræbelser. Som han skriver i indledningen til *Political Language in the Age of Extremes*, er ambitionen med bogen at vise, hvordan det 20. århundredes politiske semantik – og relationerne mellem sprog og magt i perioden – udgør en særskilt epoke.

Ifølge Steinmetz er perioden kendetegnet ved mindst seks unikke kendetegn. Disse kendetegn er: en ny erfaring af, at det politiske vokabular kan ændre sig lynhurtigt; en voksende refleksivitet over det politiske sprogbrug; massemediernes transformation af det politiske sprogs kommunikationsformer og betydning; et tættere forbindelse mellem offentlig sprogkontrol og politiske styrers stabilitet; en øget bevidsthed om mekanismerne i politisk kommunikation og praksis; og en stigende videnskabeliggørelse og politisering af sprogstudier.²²

Som i *Contesting Democracy* peger disse kendetegn i retning af en forståelse af det 20. århundrede som en epoke, hvor den politisk-ideologiske kampzone blev udvidet, idet flere mennesker var med til at producere, viderekommunikere og applicere ideologi. Og ligesom hos Müller – der formentlig er enig i alle seks kendetegn – ønsker Steinmetz at bryde med det fokus på *high philosophy*, der har

¹⁹ For ros og kritik af *Contesting Democracy*, se følgende anmeldelser: Michael Freeden: *The American Historical Review*, nr. 117, vol. 4, 2012, s. 1287-1288; Richard Bourke: *The Political Quarterly*, vol. 83, nr. 1, 2012; s. 194-197; Riccardo Bavaj: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-4-127>, November 2011; Bill Kissane: <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/archives/21099>, 21/9-2011; Aurelian Craiutu: *Society*, nr. 49, 2012, s. 488-492; Christopher Brooke: "The Forward March of Democracy Halted", *Renewal*, nr. 20, vol. 2-3, 143-145; David Marquand: *New Statesmen*, 22/8-2011; Schlomo Avineri: "The Strange Triumph of Liberal Democracy: Europe's Ideological Contest", *Foreign Affairs*, nr. 91, vol. 1, 2012, s. 68-74; Christopher; Tony Barber: *Financial Times*, 19/11-2011; Herfried Münkler: "Suche mit teilweise tödliche Ausgang", *Neue Zürcher Zeitung*, 26/3-1013; Niklas Olsen: *Historisk Tidsskrift*, nr. 111, vol. 2, s. 602-607.

²⁰ Karl Dietrich Bracher: *The Age of Ideologies: A History of Political Thought in the Twentieth Century*, New York: Methuen 1985.

²¹ For kritiske perspektiver på Brachers analyse, se de samtidige anmeldelser – Michael Freeden: *The English Historical Review*, nr. 406, 1988, s. 268-269 og Martin Jay: *The American Historical Review*, nr. 4, 1986, s. 912-913.

²² Willibald Steinmetz: "New Perspectives on the Study of Language and Power in the Short Twentieth Century", i Willibald Steinmetz: *Political Languages in the Age of Extremes*, Oxford 2011, s. 3, 4, 5, 25 og 32.

kendetegnet de hidtidige studier det 20. århundredes politiske semantik og ideologi. Således lancerer Steinmetz en forståelse af politik som et "continuum of verbal, visual, and other communicative performances by all kinds of political actors, ruling elites, media professionals, party organizations, and individuals."²³ Med denne politikdefinition åbner Steinmetz ligesom Müller op for analyser af et stort felt af ideologiproducenter og af forbindelserne mellem sprog, ideologi og politisk praksis, men går samtidig i en lidt anden retning end Müller.

Først og fremmest interesserer Steinmetz sig i især for kampene om, hvad der kunne siges og gøres af individer i forskellige politiske regimer i det 20. århundrede. Her knytter han an til sine tidligere værker, ikke mindst i afhandlingen *Das Sagbare und das Machbare: Zum Wandel politischer Handlungsspielräume, England 1780-1867*.²⁴ Afhandlingen er inspireret af såvel Koselleck, der agerede vejleder på arbejdet, som af Skinner. Snarere end blot at reproducere deres ansatser udfolder Steinmetz dog en diskursanalyse af, hvornår noget beskrives som umuligt, hvornår noget beskrives som nødvendigt, og hvornår ansvar allokeres. Målet er at kortlægge betydningsstrukturelle mønstre af kontinuitet og forandring.

Disse betydningsmæssige mønstre for og kampe om, hvad der kunne siges og gøres af individer i forskellige regimer i det 20. århundrede, står også i centrum for det forskningsmæssige program, som Steinmetz præsenterer i *Political Language in the Age of Extremes*. Han udfolder sit program gennem en fortælling om, hvordan fem europæiske intellektuelle – Raymond Williams, Reinhart Koselleck, Wassili Grossman, Ruth Kluger og Vaclav Havel – i løbet af deres liv reflekterede over sammenhængen mellem sprog og magt i forskellige videnskabelige og politiske sammenhænge. Herigennem ønsker Steinmetz at udlægge en række gentagelige forhold og strukturer, der har gjort sig gældende i den videnskabelige og politiske omgang med sprog i det 20. århundrede, og som kan bruges som afsæt for studiet af denne epoke.

Kort fortalt drejer det sig om Williams' antagelse om, at begrebers betydning er omtvistet og afhængig af klasseforhold; Kosellecks argument angående, at vores politiske sprog ikke kun reflekterer historiske forandringer, men også spiller en rolle for disse forandringer; Grossmans eksempler på, hvordan kropssprog, sproglige undertoner og pludselig stilhed kan skabe en undertrykkende atmosfære, hvor ingen tør tale; Klügers insisteren på, at kønslige og racemæssige stereotyper kan konfronteres, hvis man skaber sit eget sprog; og Havels observationer af, hvordan 'undvigende tænkning', fx ritualiserede fraser og abstrakt ordbrug, kan undgås.

²³ Steinmetz: "New Perspectives", s. 4.

²⁴ Willibald Steinmetz: *Das Sagbare und das Machbare: Zum Wandel politischer Handlungsspielräume, England 1780-1867*, Stuttgart: Klett-Cotta 1993. Se også Jeppe Nevers: "Træk af den nyere begrebshistorie", <http://www.erslev-andersen.dk/Begrebshistorie.pdf> (1.4. 2013) for en beskrivelse af bogens analytiske ansats.

Uden at lancere én, samlet agenda aftegner disse fokuspunkter et forskningsprogram, der forener den begrebshistoriske tradition med en analyse af legitimeringsstrategier i stil med Skinners arbejde og – som Steinmetz gør opmærksom på – en Freedenski ideologi-forståelse.²⁵ Samtidig rækker programmet ud over de tre forskeres arbejde ved at åbne op for flere nye forskningstematikker, som nødvendigvis må analyseres gennem nyt kildemateriale, fx selvbiografier og fiktion samt forskellige kunstformer og moderne kommunikationsformer.

Denne udvidelse af forskningsfeltet er videre illustreret i de øvrige 12 bidrag til antologien, der udfolder empiriske studier af politisk sprog i såvel diktatoriske og liberale regimer det 20 århundrede.²⁶ Disse er inddelt i tre sektioner, der undersøger henholdsvis (1) diktatorernes opkomst og lederskabets semantik i mellemkrigstiden, (2) overvågning af sproglige grænser fra 1920erne til 1940erne (3) og udbredelsen af sproglig bevidsthed under den kolde krig. Målet for bidragene er at belyse, hvordan individer og grupper forholdt sig til og blev underkastet politiske regimer og forsøgte at skabe, opretholde og forandre deres politiske sprog – fx ved at bevare og udvide sfærer, hvor private og offentlige ytringer kunne komme til udtryk, og ved at skabe nye fællesskaber og ekskludere 'fremmede' herfra.

Udover et fokus på de samtidige aktørers sprogbrug er de tolv bidrag til antologien kendetegnet ved en bred definition af sprog, som rummer det verbale, det visuelle og det hørbare. Det er fx tilfældet i Judith Devlins fortolkning af en udstilling af Stalinbilleder i Moskvas Tratyakovs Galleri i 1930erne, i Olaf Stiglitz' analyse af amerikanske populærkulturelle fremstillinger af tyske og japanske fjender under Anden Verdenskrig, og i Sian Nicholas' essay om den særlige 'tone' i BBC' radioudsendelser imod Hitler. Sammen med analyser af billeder og lyde undersøger disse bidrag, hvordan kommunikative rum og massemedier influerede på det sproglige indhold og betydningsstrukturerne i de forskellige sammenhænge. Fx viser Nicholas, hvordan BBC' udsendelsers succes afhang af forskellige faktorer som ordvalget og tonen i kommentatorernes stemme, valg af udsendelsesformat, og af at BBC – idet radioen blev opfattet som en gæst i hjemmet – afholdt sig fra at bruge en for aggressiv tone og satire imod den tyske fjende.

Pga. antologi-formatet stikker *Political Languages in the Age of Extremes* i flere retninger end *Contesting Democracy*, men giver alligevel en væsentlig ansats til en overordnet fortolkning af periodens særlige kendetegn, samt en række vigtige bud på, hvordan det 20. århundrede kan studeres.²⁷ Bogen kan læses som et svar på den tyske historiker Christian Geulens nylige opfordring til med afsæt i

²⁵ Steinmetz: *New Perspectives*, s. 36, note 116.

²⁶ Antologien indeholder desuden endnu en introduktionstekst af Angela Linke med titlen "Politics as Linguistic Performance: Function and 'Magic' of Communicative Practice".

²⁷ Bogen er (endnu) ikke blevet anmeldt i så omfattende grad som *Contesting Democracy*. Se dog Matthias Oppermann: *Historische Zeitschrift*, nr. 295, vol. 3, 2012, s. 845-846; Kathrin Kollmeier: <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-4-116>, november 2011.

Kosellecks begrebshistorie at analysere det 20. århundredes i spejlet af dets politiske sprog.²⁸ Hermed sagt, at Koselleck står som den centrale inspirationskilde for *Political Languages in the Age of Extremes*, ligesom det er tilfældet i *Contesting Democracy*. Målet for begge bøger er især at opdatere Kosellecks arbejde til studiet af det 20. århundrede ved en udvidelse af tematikkerne, kildematerialet, antallet af ideologi-producenter og et stærkere fokus på kommunikationsformer og på relationerne mellem ideologi, politik og samfund. Desuden inddrager Müller og Steinmetz analyser af legitimeringsstrategier og morfologier, som er inspireret af Skinner og Freedman, således at ideologiske omskrivninger og mutationer står i centrum i modsætning til strukturelle undersøgelser à la Kosellecks studier af oplysningstiden. Resultatet er to forskningsagendaer og fortolkninger, som antageligvis vil stå som standardværker og tjene som inspirationskilder i studiet af det 20. århundredes politiske ideologi i mange år fremover.

POLITISK IDEOLOGI I DET 21. ÅRHUNDREDE: KULTURELLE ASPEKTER OG IDÉFORMIDLERE

Nogle dele af *Contesting Democracy* og *Political Languages in the Age of Extremes* er mere vellykkede end andre, og der kan rejses mange indvendinger mod både tilgangene og fortolkningerne i begge bøger.²⁹ Det kan også diskuteres, hvorvidt Müllers og Steinmetz ansatser er gearret til studiet af de ideologiske udviklinger, som den vestlige verden er undergået fra 1989 til i dag. Med fokus på fænomenerne neo-liberalisme og *New Cultural Capitalism* vil der i det følgende blive argumenteret for, at den nyeste periode har sine egne ideologiske dynamikker og karakteristika, og at der er brug for nye typer studier for at forstå disse.

At den politisk-ideologiske kampzone ser anderledes ud i dag end i det 20. århundrede, er Müller inde på i de sidste sider af *Contesting Democracy*. Her nævner han bl.a., at de store 'ismer' spillede sig ud i det 20. århundrede; at de nyere politiske regimer, fx i Moskva og Beijing, ikke retfærdiggør deres styre med referencer til en større ideologi; og at der generelt ikke længere er samme behov for at legitimere politisk magt og orden på eksplicite og omfattende måder.³⁰

I forlængelse heraf argumenterer en omfattende forskning for, at en 'neo-liberalisme', som er fokuseret på markedsøkonomi og individuel frihed, har vundet

²⁸ Christian Geulen: "Plädoyer für eine Geschichte der Grundbegriffe des 20. Jahrhunderts", *Zeithistorische Forschungen*, nr. 7, hf. 1, 2010, s. 79-97 og reaktionerne på Geulens ambition i samme hæfte. Se også den videre diskussion i kølvandet på Geulens artikel i *Contributions to the History of Concepts*, vol. 7, nr. 2, 2012. For en oversigt over udviklingerne i den begrebshistoriske forskning på globalt plan i de sidste år, se Willibald Steinmetz: "40 Jahre Begriffsgeschichte – The State of the Art", i Heidrun Kämper, Ludwig M. Eichinger (red.): *Sprache – Kognition – Kultur: Sprache zwischen mentaler Struktur und kultureller Prägung*, Berlin: De Gruyter 2008, s. 198-224.

²⁹ Se referencerne i note 18 og 26.

³⁰ Müller: *Contesting Democracy*, s. 240-214.

frem i den vestlige verden.³¹ Denne neo-liberalisme blev udviklet i efterkrigstiden af en række ledende ideologer som Friedrich von Hayek og Milton Friedman, hvis teorier om nye liberale ordener gennem transnationale netværk og tænketanke opnåede en enorm politisk indflydelse i 1970'erne og 1980'erne, da markedsorienteret tænkning transformerede såvel nationale samfund som verdensøkonomien. Samtidig har et andet forskningsfelt illustreret, hvordan neo-liberalismens diffusion af økonomisk tankegang siden 1980'erne har fået et mere kulturelt udtryk og aftryk, der i form af en *New Capitalism* har medført ændringer i organisationers hierarkier, værdier og dynamikker og omformet folks vaner i hverdagslivet, fx i forbindelse med forbrug og fritidsinteresser.³²

Denne *New Capitalism* adskiller sig på flere områder fra det 20. århundredes ideologier. For det første kommer den ikke til udtryk i traditionelle politisk-ideologiske traktater og pamfletter, men i fx management-bøger, firma-regelsæt og cirkulærer fra stat og kommune. Dernæst produceres og viderekommunikeres *New Capitalism* ikke af store ideologer, men af bureaukrater i central administrationen eller af reklamefolk, dvs. af såkaldte 'second hand dealers in ideas', som Müllers *Contesting Democracy* havde en ambition om at belyse, men ikke realisere. 'Second hand dealers in ideas' blev første gang brugt i et essay fra 1949 af Friedrich von Hayek, der med begrebet refererede til bl.a. journalister, undervisere, publicister, radiokommentatorer, forfattere, tegneserieforfattere og kunstnere, som han anså for at være amatører i forhold til det indhold, de kommunikerer, men som eksperter i selve kunsten at kommunikere. Således vurderede han, at idéformidlerne i kampen om opinionen ofte var vigtigere end de originale ideologi-producenter.³³ På den baggrund er det en smule ironisk, at disse 'second hand dealers in ideas' oftest har stået i skyggen af prominente neo-liberale ideologer som Hayek and Milton Friedman.³⁴

³¹ For et overblik over feltet og den væsentligste litteratur, se Niklas Olsen: "Neo-liberalismens fødsel og mutationer: The Mont Pèlerin Society, 1930-2000", *Kritik*, 206, 2012, s. 2-16.

³² Se fx Luc Boltanski, Eve Chiapello: *The Spirit of New Capitalism* [1999] London: Verso 2007; Richard Sennett: *The Culture of New Capitalism*, New Haven: Yale University Press 2007; Nigel Thrift: *Knowing Capitalism*, London: Sage Publications 2005.

³³ Friedrich von Hayek: "The Intellectuals and Socialism", *The University of Chicago Law Review* (Spring 1949), p. 417.

³⁴ Som bemærket i Dieter Plehwe: "Introduction", I Philip Mirowski, Dieter Plehwe: *The Road from Mont Pèlerin: The Making of a Neoliberal Thought Collective*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2009, s. 17. De neo-liberale 'second hand dealers in ideas' tildeles dog stigende opmærksom i den nyeste forskning. Se fx Ben Jackson: "The Think Tank Archipelago": Thatcherism and neo-liberalism", i Ben Jackson, Robert Saunders: *Making Thatcher's Britain*, Cambridge: Cambridge University Press 2012, s. 43-61 og Niklas Olsen: "A Second Hand Dealer in Ideas: Christian Gandil and Scandinavian Contributions to European Neo-liberalism", i Niklas Olsen, Hagen-Schulz Forberg: *Re-Inventing Western Civilisation: Transnational Reconstructions of Liberalism in Europe in the Twentieth Century*, Cambridge 2014 (under udgivelse).

I forlængelse heraf kunne en oplagt ambition for studiet af politisk ideologi være at undersøge, hvordan overgangen fra økonomisk neo-liberalisme til kulturel kapitalisme – eller fusionen mellem de to fænomener – er foregået, og hvordan *New Capitalisms* dynamikker og karakteristika tager sig ud. Hvad er ideologiens kernebegreber, legitimeringsstrategier og morfologiske strukturer? Af hvilke typer ideologer bliver den produceret og viderekommunikeret? Og hvordan bliver *New Capitalism* applikeret i samfundet og det politiske liv?

En besvarelse af disse spørgsmål kunne ikke blot lede til en bedre forståelse af vores nære politisk-ideologiske fortid og bidrage til en diskussion af samfundsmæssige konstellationer og udfordringer i dag, men også til en udvikling af studiet af politisk ideologi, som bygger de ansatser, som Müller og Steinmetz har udfoldet i *Contesting Democracy* og *Political Languages in the Age of Extremes* med inspiration fra Koselleck, Skinner og Freedon.

NIKLAS OLSEN

ADJUNKT, PH.D.

SAXO-INSTITUTTET, KØBENHAVNS UNIVERSITET